

Mahmut Sâmî el-Bârûdî ve Ahmed Şevkî Şiirlerindeki Kur'ân-ı Kerîm İktibaslarından Örnekler

Examples of Quotations from the Holy Quran in the Poems of Mahmut Sâmî el-Bârûdî and Ahmed Şevkî

Muhammet Emin

UZUNYAYLALI ¹

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

Atatürk University, Faculty of Letters,
Department of Arabic Language and Literature
me.uzunyaylali@atauni.edu.tr

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Nevzat Hafis YANIK ²

İstanbul Aydın Üniversitesi, Mütercim Tercümanlık Araştırma, İstanbul, Türkiye

İstanbul Aydın University, Translation and Interpreting Arabic, İstanbul, Türkiye
nevzatyhanik@aydin.edu.tr

Öz

Arap edebiyatında iktibas geleneği nesirden ziyade nazımda daha belirgindir. Bu gelenekte Kur'ân-ı Kerîm'in özel bir yeri olduğu tartışmasız bir gerçektir. İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren Müslüman edip ve şairlerin kaleme aldıkları edebî metinlerin içerisinde Kur'ân-ı Kerîm'den iktibasların yapıldığı ve bu alıntılarının edebî eserlerin niteliğini belirleyen bir kriter olarak kabul edildiği nakledilmektedir. Modern dönem Arap şiiri akımlarından ihya ekolü mensubu Mahmûd Sâmî Paşa el-Bârûdî ve Emîru's-Şuarâ namı Ahmed Şevkî çalışmada bir bağlam içerisinde tarihî arka planı sunulan iktibas sanatına şiirlerinde sıkça yer veren iki modern dönem Arap şairidir. Eski Arap şiirini, yeni temalar bağlamında klasik döneme nispetle daha kolay vezinler ile canlandırmayı amaçlayan ihyâ ekolünün mensubu bu iki şair, aşk, tasvîr, övgü, yergi vb. temalarla kaleme aldıkları şiirlerinde özellikle ayet-i kerîmelerden lafzî iktibaslar yahut mana cihetiyle alıntılar veya ayetlere telmihler yapmışlardır. Çalışmada bahse konu şairlerin şiirlerinde yaptıkları Kur'ân-ı Kerim iktibaslarından bazı örnekler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mahmut Sâmî el-Bârûdî, Ahmed Şevkî, şiir, Kur'ân-ı Kerîm'den iktibaslar

Abstract

In Arabic literature, the tradition of quotation is more evident in verse than in prose. It is an undisputed fact that the Holy Quran has a special place in the tradition of quotation. It is reported that since the early periods of Islam, quotations from the Holy Quran have been made in the literary texts written by Muslim writers and poets, and these quotations have been accepted as a criterion that determines the quality of literary works. Mahmûd Sâmî Paşa el-Bârûdî, who is a member of the revival school, and Ahmed Şevkî, also known as Emîr-i's-şuarâ, are two modern period Arab poets who frequently include the art of quotation in their poems, the historical background of which is presented in a context in the study. These two poets, who are members of the revival school, aiming to revive the old Arabic poetry with easier meters compared to the classical period in the context of new themes, love, description, praise, satire, etc. In their poems written on themes, they especially made literal quotations from the verses or quotations or references to the verses in terms of meaning. In the study, some examples of the Quran quotations made by the mentioned poets in their poems will be presented.

Keywords: Mahmut Sâmî el-Bârûdî, Ahmed Şevkî, poetry, quotations from the Holy Quran

Geliş Tarihi/Received 04.06.2024
Kabul Tarihi/Accepted 27.09.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 30.12.2024

Cite this article as: Uzunyaylali, M. E. & Yanik, N. H. (2024). Examples of quotations from the Holy Quran in the poems of Mahmut Sâmî el-Bârûdî and Ahmed Şevkî. *Current Perspectives in Social Sciences*, 28(4), 534-543.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Sözlükte اِقْتَبَسَ “ateş veya ateşin alevi, koru, şulesi” anlamına gelmektedir (İbn Manzûr, t.y., c.XI, s. 167). اِقْتَبَسَ ise aynı kökten türemiş اِفْتَعَالَ (ifti’âl) babından mastar olup “ateşten köz almak” anlamındadır (İbn Manzûr, t.y., c. XI, s. 167). Ayet-i kerîmede ilgili sözcük: “إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهْلِهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا سَاءَتِيبُكُمْ مِنْهَا يَحْتَرِبُ أَوْ آتِيكُمْ بِسَهَابٍ مَّيْمَنٍ لَّعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ” / *Hani Musa, ailesine, ‘Ben bir ateş gördüm, ondan size bir haber yahut ısınasınız diye bir parça kor getireceğim’ demişti”* (en-Neml, 27/7) lügat karşılığına uygun olarak ateşin koru anlamında kullanılmıştır.

Edebî bir terim olarak iktibas “alıntı yapma” anlamındadır. Bir ayeti veya bir hadisi -oralardan alındığına işaret etmeksizin tam veya yarım halde aktarma sanatıdır (el-Kazvîni, t.y., s. 167). Sözü pekiştirdiği ifadeye canlılık kazandırdığı için Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerden iktibas yapmak edebî bir sanat olarak kabul edilmiştir.

İktibas (alıntı) yapılan söz kaynaklarda iki türlü değerlendirilmiştir. İlki, iktibas yapılan sözün asıl anlamından koparılmadan aktarılmasıdır. Buna örnek olarak şairin şu beyitleri zikredilmiştir:

إِنْ كُنْتِ أَرْزَمْتِ عَلَيَّ هَجْرًا
مِنْ غَيْرِ مَا جُرْمَ فَمَنْ جَمِيلٌ
وَإِنْ تَبْتَدِلْتِ بِنَا غَيْرًا
فَحَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

*Suçumuz yokken terk etmeye karar verdiysen bize düşen sabr-ı cemildir.
Eğer başkasını yerimize koyduysan, Allah bize kâfi ve ne de güzel vekildir (es-Subkî, 2003, c.II, s. 332).*

Görüldüğü üzere ilk beytin ikinci şatırında yer alan فَصَيْرٌ جَمِيلٌ ifadesi Yusûf suresi 18. ayet-i kerîmedeki aynı ifadeden, sonraki beytin ikinci şatırında yer alan حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ifadesiyse Âl-i İmrân suresi 173. ayet-i kerîmeden aslî anlamları kastedilmek suretiyle iktibas edilmiştir.

İkincisiyse, iktibas yapılan sözün başka bir anlam kastedilerek alıntılanmasıdır. Bu duruma örnek olarak İbnu’r-Rumî’nin (ö. 283/896) aşağıdaki beyitleri zikredilmiştir:

لَمَّا أَخْطَأْتُ فِي مَدْحِكَ
مَ أخطأْتُ فِي مَنَعِي
لَقَدْ أَنْزَلْتُ حَاجَتِي
بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ

*Andolsun seni övmeye hata ettiysem, beni men etme hususunda hata etmedin sen,
Gel gör ki ihtiyaçlarımı ekin bitmez bir vâdiye koymuşum ben (es-Subkî, 2003, c.II, s. 333).*

Kur’ân-ı Kerîm’de İbrahim suresi 37. ayet-i kerîmede yer alan ve Mekke kentini nitelemek için kullanılan اِبْوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ *ekin bitmez elverişsiz vadi* anlamındaki ifadeyi İbnu’r-Rûmî beyitlerinde iktibas ederek aslî anlamının dışında kullanmıştır. Şair, ekin bitmez bir vadi ifadesini hiç faydası ve hayrı olmayan kişiyi kastetmek amacıyla alıntılanmıştır.

İktibas’ın İslâm’ın ilk dönemlerinden beri bilinen bir sanat olduğu, Hz. Peygamber’in (sav.) dualarında, hutbelerinde Kur’an-ı Kerîm’den iktibaslar yaptığı hatta ilgili dönemde içerisinde Kur’ân’dan iktibas bulunmayan hitabelere “betrâ” (güçük, hayırsız) adı verildiği kaynaklarda ifade edilmiştir (Durmuş, 2000, c.XXII, s. 52-54). Başlangıçta, edebiyatçılar nezdinde meşhur olmayan bir şaire ait olan şiirden -başkasına ait olduğuna işaret etmek suretiyle- alıntılama yapılması anlamındaki *tazmin* sanatının kapsamı içinde değerlendirilen iktibasa, VI. (XII.) yüzyıldan itibaren özel bir ad verilmiştir. Kur’ân ve hadisten yapılan tazminlere iktibas denilmiştir. Kur’ân’dan yapılan alıntılarının iktibas olduğu hususunda ittifak edilmiş ancak hadîs-i şerîflerden yapılan iktibaslar, tazmin kapsamında değerlendirilmiştir. Kimileriye, iktibasın kapsamını genişletmiş ve bütün ilim dallarından yapılan alıntılarının iktibas olduğunu söylemişlerdir (Durmuş, 2000, c. XXII, s. 52-54.)

İktibasın, ayrı bir başlık altına değerlendirilmesi sürecinde, meşhur belâgat âlimi el-Kazvîni’nin rolü oldukça büyüktür. el-Kazvîni, iktibâs sanatını müstakil olarak değerlendirdikten sonra bu sanatla kısmî benzerlikler taşıyan tazmîn, ‘akd, hall ve telmîh gibi sanatları da detaylı bir şekilde ele almıştır. Başkasına ait bir şiirden sahibine işaret ederek alıntılama yapılması anlamındaki *tazmin*, nesrin nazma dönüştürülerek alıntılanmasını ifade eden ‘akd, nazmın nesre dönüştürülerek alıntılanması anlamına gelen *hal* yahut şiirde veya nesirde bilinen bir olaya veya kıssaya, meşhur bir şiire veya atasözüne gönderme yapmak

anlamındaki *telmih* sanatlarının iktibas ile alıntı yapma dışında ortak bir yönleri bulunmadığını ortaya koymuştur (Üstün, 2022, c.9, s. 523).

İktibâs yapma, eşsiz lezzette meyveleri olan bir ağacın dallarından keserek diğer bir meyve ağacına aşılama yapma işlemine de benzetilmiştir. Bu benzetmedeki ağacın İslâm dininin temel kaynakları olan Kur'ân ve hadîsler; aşılama işlemine tabi tutulan diğer meyve ağaçlarının ise şiir veya nesirler olduğu açıktır (Üstün, 2022, c.9, s. 523). Zira Kur'ân-ı Kerîm vecîz üslubu ve muhkem ayetleriyle farklı milletlerden Müslüman şair ve yazarların yüzyıllar boyunca en temel yardımcılarından biri olmuştur. Şairler, anlatımlarını kuvvetlendirme, ifadelerini meramlarına uygun olarak vecîz bir şekilde dile getirme noktasında Kur'ân-ı Kerîm'i oldukça fonksiyonel bir şekilde kullanmışlar ve ondan yaptıkları iktibaslarla nazım ve nesirlerini zenginleştirmişlerdir.

Kur'ân'ın ve hadislerin nazım ve nesirde iktibas edilmesi günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Napolyon'un Mısır ve Suriye'yi işgali sonrası modern dönem Arap şiirinde de iktibas sanatına rastlanmaktadır. Modern Arap şiiri üslup ve biçim açısından farklılıklar arz etmektedir. Dönem şairlerinden bir kısmı şatr, kafiye, revî gibi şiirin genel yapısıyla ilgili konularda eski Arap şiirini benimsemiş ve ilgili dönem şairlerini örnek almışlardır. Üslup ve biçim açısından modern Arap şairlerinin şiirleri her ne kadar yaşadıkları dönemden izler taşıyorlar da Emevî ve Abbasî dönemi şiirlerinden ayırt edilemeyecek düzeyde taklitte başarılı olmuşlardır.

Modern dönem şairlerinin bir çoğuyse tecdîd (yenilenme) hareketine katılmışlardır. Dolayısıyla şiirlerinde yeni konular işleyerek ölçüleri eski Arap şiirine nispetle daha kolay ve hafif olan vezinler kullanmayı tercih etmişlerdir (Farhat, 2019, s. 142-143). Mahmûd Sâmî el-Bârûdî ve Ahmed Şevkî modern dönem Arap şiirinin önemli iki ismidir. Her ikisi de klasik Arap şiirini ihyâ (yeniden diriltme) ekolüne mensupturlar. Dolayısıyla kadim bir sanat olan iktibas her iki şairin şiirlerinde de yer almıştır.

el-Bârûdî'den bahseden bütün kaynaklarda onun modern Arap şiirinin öncüsü ve bir şiir ekolünün kurucusu olarak kabul edildiği görülür. Kaynaklar ondan bir öncü ve bir ekol lideri olarak söz ederken ortak bir paydada birleşmektedirler. O da şâirin yetiştiği asırda bozulan şiir zevkini âdetâ ölü bir vücut görünümünde olduğu sırada hiç beklenmeyen bir şekilde üzerini örten ağırlıkları bertaraf etmek suretiyle eski şâirlerin parlak üslûplarını geri getirmesi ve bu parlak üslûplarla kendisinin ve milletinin duygularını, yaşadığı ve görüp etkilendiği çevrenin tasvirini kalıplara dökmeye başlamasıdır. Onun şiirleri kendisinden sonra gelen şâirler tarafından örnek alınmış, üslûbu ve şiirlerindeki temâlar takip edilmiştir (el-İskenderî-el-İnânî, 1335/1916, s. 347-349).

Emiru's-Şuarâ lakaplı Ahmed Şevkî ise, aralarında Mahmûd Sâmî el-Bârûdî'nin de bulunduğu şiirde yeniden canlanma ve diriliş ekolünün (ihyâ) kurucularındandır. Bu ekolün şairleri, klasik şairlerin metotları üzerine kurulu olan eski Arap şiirine bağlı kalmışlardır (Ürün, 2002). Çocuk yaşta Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyen Ahmed Şevkî selefi Bârûdî gibi şiirlerinde yoğun bir şekilde Kur'ân'dan iktibaslar yapmıştır.

Çalışmada söz konusu şairlerin Kur'ân-ı Kerîm'den iktibas yaptıkları şiirlerinden bazı örnekler sunulacaktır.

Mahmud Sâmî el- Bârûdî'nin Şiirlerinde Kur'ân-ı Kerîm'den İktibaslar

Bârûdî'nin şiirlerinde iktibâs ettiği ayet-i kerîmeler ya başlı başına bir mana ifâde edecek miktarda yahut başlı başına bir mana ifâde etmeyecek uzunluktadır. Kur'ân'dan yapılan bu her iki iktibas şekli de söze letâfet kazandırması nedeniyle hoş karşılanmıştır (Yanık, 1991, s. 121).

Bârûdî'nin şiirlerinde Kur'ân-ı Kerîm'den bir mana ifâde edecek kadar yaptığı iktibaslardan bazı örnekler şöyledir:

لَا تَطُؤُوا بِي سُوءًا إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ

Benim hakkımda suizanda bulunmayın; çünkü bazı zanlar var ki, günahdır (el-Bârûdî, 1954, c.III, s. 351).

Beytin ikinci şatrında parantez içerisinde bulunan ifade, *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ* /*Ey iman edenler, zannın çoğundan kaçın; çünkü bazı zan vardır ki, günahdır.*" ayet-i kerîmesin'den iktibas edilmiştir.

Şâirin tasvirle ilgili bazı şiirlerinde de ayetlerden iktibasta bulunduğu görülür:

عَفَتْ وَ(كَأَنَّ لَمْ تَعْنِ بِالْأَمْسِ) وَالْتَقَتْ عَلَيَّهَا أَعَاصِيرُ الرِّيحِ الْهُوَاجِمِ

Sanki dün yerinde yokmuş ve üzerinde esen şiddetli kasırgalar birbiriyle buluşmuş gibi, silinip yok oldu (el-Bârûdî, 1954, c. II, s. 243).

Beytinin birinci şatırında yer alan parantez içindeki kısım, “فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَنَّ لَمْ تَعْنِ بِالْأَمْسِ”/Sanki dün de yerinde yokmuş gibi onu tâ kökünden koparılıp biçilmiş bir hâle getirmişizdir” (Yûnus, 10/24) ayetinden iktibas edilmiştir.

Bârûdî'nin bazı aşk şiirlerinde de Kur'ân'dan iktibâs yapmıştır. Bunun en açık örneklerinden biri aşağıdaki beyitte görülmektedir:

فَأَغْرَمْتُهُ قُبْلَةً (عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ)

Ona ödünç bir öpücük verdim, Allah geçmişteki bu günahımı affetsin (el-Bârûdî, 1954, c.II, s. 243).

İkinci şatırın tamamı, عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ, / “Allah, geçmişini bağışladı; fakat kim bir daha böyle yaparsa Allah ondan intikâmını alır...” (el-Mâide, 5/95) ayetinden alınmıştır.

Şâirin, Allah'a (cc.) vatanına dönmesini nasip etmesi için yakardığı şiirinden alınan başka bir beyit ise şöyledir:

سَلِّ (مَالِكَ الْمُلْكِ); فَهُوَ أَلَمِيرُ النَّاهِي وَلَا تَخَفْ عَادِيًا؛ (فَالْحُكْمُ لِلَّهِ)

Mülkün sahibi olan Allah'tan iste; çünkü emreden ve yasaklayan yalnız O'dur. Hiçbir zâlimden korkma; çünkü hüküm Allah'ındır (el-Bârûdî, 1954, c. IV, s. 179).

Beytin birinci şatırının başında bulunan parantez içindeki kısım, “قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ”/De ki, ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Mülkü dilediğine verirsin” (Âl-İmrân, 11/26) ayetinden, ikinci şatırın son kısmında parantez içinde verilen kısım ise, فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ/Hüküm, çok yüce, çok büyük Allah'ındır” (el-Mu'min, 40/12) ayetinden iktibâs edilmiştir.

Bârûdî'nin aşağıdaki beytinin birinci şatırının tamamı ile ikinci şatırının bir bölümü de yine bir ayetten iktibas edilmiştir:

(يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاحْتَشَوْا) عَذَابَ اللَّهِ وَالْآخِرَةَ

Ey insanlar, Rabb'inizden sakının, Allah'ın azâbından ve âhiret gününden korkun (el-Bârûdî, 1954, c.II, s. 107)

İlgili beyitte parantez içerisinde verilen kısım, /Ey insanlar, Rabb'inizden sakının ne babanın evlâdına ne de evlâdın babasına hiçbir şeyle fayda veremeyeceği günden korkunuz” (Lokmân, 31/33) ayetinden alınmıştır.

Şâirin, sonbaharı tasvir edip bazı tabiat olaylarına değindiği diğer bir şiirinde yer alan aşağıdaki beytinin ikinci şatırında da yine iktibas sanatını kullandığı görülmektedir:

يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِّنْهُ (وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ)

Herkes arzusuna nâil olmayı ister; Allah ise ne dilerse onu yapar (el-Bârûdî, 1954, c.I, s. 18).

Beytin ikinci şatır, وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ./Allah, zâlimleri şaşırır, Allah ne dilerse yapar.” ayetinden iktibâs edildiği gibi söz konusu şatırda وَإِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ/Şüphesiz Allah ne dilerse onu yapar” (İbrâhîm, 14/27) ayetine de işâret edilmiştir.

Şâir, aşağıdaki beytindeyse ayetin bir bölümünü kısmen değıştirerek iktibas sanatını icra etmiştir:

يَا قَلْبُ لَا تَزْجَعُ فَإِنَّ الْمُنَى فِي الصَّبْرِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِ

Ey gönül, sabırsızlık etme, çünkü arzuları elde etmek sabırdadır ve Allah sabredenle beraberdir (el-Bârûdî, 1954, c.I, s. 91).

İlgili beytin ikinci şatırının son kısmı, Kur'ân'da iki sûrede geçen, *وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ*, /Allah, sabredenlerle beraberdir" (el-Bakara, I/249) ayetinden alınmıştır.

el-Bârûdî, başka bir şiirinden alınan aşağıdaki beyitteyse:

فَعَلَيْكَ السَّلَامُ مِنِّي فَإِنِّي مِتُّ شَوْقًا (وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى)

Benden sana selâm olsun. Şüphesiz ben özlem yüzünden öldüm, Allah ise hayırlı ve kalıcı olandır (el-Bârûdî, 1954, c.II, s. 279).

Beytinin ikinci şatırının son kısmında parantez içerisinde yer alan ifade, *وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى*, /Allah hayırlı ve kalıcı olandır" (Tahâ, 20/73) ayetinden iktibas edilmiştir.

Bârûdî'nin bazen Kur'ân âyetlerinin lafızlarını kullanarak ilgili ayetlerin manasını iktibas ettiği de görülmektedir. Hasımlarını verdiği uzunca bir kasidesinden alınan aşağıdaki beyitlerinde bahse konu durumun örneği mevcuttur:

شَرُّوا الصَّالَاةَ بِالْهَدَىٰ وَاعْتَرَهُمْ لِيْنِ الْحَيَاةِ، وَمَا وَهَا الرِّقْرَاقِ

Onlar, doğru yolu bırakıp eğri yolu satın aldılar. Onları, hayatın konforu ve billur gibi suyu aldattı (el-Bârûdî, 1954, c.II, s. 265).

Beytin birinci şatırının bazı lafızları ve manası, *أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الصَّالَاةَ بِالْهَدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ*, /Onlar o kimselerdir ki, doğru yolu bırakıp sapıklığı satın almışlardır. Onların alışverişleri kendilerine kazanç sağlamamış, onlar doğru yolu da bulamamışlardır" (el-Bakara, I/16) ayetinden alınmıştır.

Şairin, el-Mutenebbî'nin bir kasîdesine nazîre olarak kaleme aldığı bir diğer şiirinden alınan beyit ise şöyledir:

سَوْفَ يَلْقَىٰ كُلُّ امْرِئٍ مَّا جَنَاهُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأَخْغَامُ

Herkes mutlaka yaptıkları ile karşılaşacaktır ve hükümler yalnız Allah'a âittir (el-Bârûdî, 1954, c.III, s. 591).

Beytinin ikinci şatır, *...لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ*, /Hüküm sadece onundur, siz ancak ona döndürüleceksiniz" (el-Kasas,28/77-88) ayetinden iktibastır. Bu beytin ikinci şatırında, yukarıda bir bölümü verilen ayetten başka pek çok ayete de işaret vardır. Beytin birinci mısırında ayrıca, *كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ*, /Herkes kazancı karşılığında bir rehindir" (et-Tûr, 52/21) ayetine işaret edilmiştir.

Bârûdî'nin ilmin önemine vurgu yaptığı kasidesinden alınan aşağıdaki beyitteyse yine bir Kur'ân ayetinin manasından iktibas edildiği görülmektedir:

فَلْيَنْظُرِ الْمَرْءُ فِيمَا قَدَّمَتْ يَدُهُ قَبْلَ الْمَعَادِ؛ فَإِنَّ الْعُمْرَ لَمَ يَدُمُ

Kişi, hesap gününden önce kendi elinin sunduğu şeye baksın, zira bu ömür sürekli değildir (el-Bârûdî, 1954, c.III, s. 279).

Beytinin birinci şatırının manası ve bazı lafızları, *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَانظُرُوا نَفْسَ مَا قَدَّمْتُمْ لِغَدٍ*, /Ey iman edenler, Allah'tan korkun. Herkes yarın için önden ne göndermiş olduğuna baksın" (el-Haşr, 59/18) ayetinden iktibas edilmiştir.

el-Bârûdî'nin annesine mersiye olarak nazmettiği şiirinden alınan ve yine Kur'ân'dan iktibas yaptığı başka bir beyti ise şöyledir:

فَمَا لَيْتَنَا كُنَّا تُرَابًا وَمَا نَكُنْ خُلِقْنَا وَمَا نَقَدَّمْ إِلَى الدَّهْرِ مَقْدَمًا

Keşke biz toprak olarak kalıp yaratılmamış ve dünyaya ayak basmamış olsaydık (el-Bârûdî, 1954, c.III, s. 407).

Beytinin birinci şatırının bazı lafızları ve manası, *وَ يُسْئَلُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا*, /Kâfir, ah ne olurdu ben toprak olsaydım, diyecek" (en-Nebe,78/40) ayetinden iktibas edilmiştir.

Şairin hicviye tarzında yazdığı başka bir şiirinde de ayet-i kerimelerde geçen bazı kelimeleri iktibas ederek şiirinin etkisini arttırmaya çalıştığı görülmektedir:

أَهْوَجُ، أَحْمَقُ، شَتِيمٌ، لَيْتِمٌ أَغْتَمُ، أَبْلَهُ، زَنِيمٌ، غَثُلٌ

O, uzun boylu bir salak, ahmak, çirkin suratlı, alçak, kekeme, aptal, kulağı kesik ve kaba biridir (el-Bârûdî, 1954, c.III, s. 236).

Beytin ikinci mısraının son iki kelimesi, *...كَبَا، هَاشِنٌ، بَيْتِي، غَثُلٌ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٌ* /...*Kaba, haşin, bütün bunlardan başka kulağı kesik (damgalı soysuz) olan her kişiye itaat etme*" (el-Kalem,68/13) ayetinden iktibas edilmiştir.

el-Bârûdî'nin birçok şiirinde de ayet-i kerimelerin yalnızca manalarından iktibas etmiştir. Allah'a şükrünü dile getirdiği aşağıdaki beyti bu durumun örneklerindedir:

وَلَا لِأَمْرِي أَهْمَتَهُ الرُّشْدَ خَاذِلٌ وَلَا لِأَمْرِي أَوْرَدَتْهُ الْعَيَّ نَاصِرٌ

Senin doğru yolu ilhâm ettiğin bir kişiyi yardımsız bırakacak ve sapıklığa bıraktığın biri için de yardım edecek hiç kimse yoktur (el-Bârûdî, 1954, c.II, s. 108).

Şairin, beytin birinci şatırının manasını ve üslûbunu, *...وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ /Allah kime hidâyet ederse ona bir saptırıcı yoktur*" (ez-Zumer,39/37) ayetinden aldığı, ikinci şatırınıysa, *وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ /Allah kimi saptırırsa onu kimse doğru yola iletemez*" (ez-Zumer, 39/36) ayetinin manasından iktibas ettiği görülmektedir.

Şair, gurbetten yakındığı, vatan özlemini dile getirdiği ve Hz. Peygamber'in (sav.) kabrini ziyaret etmeyi temenni ettiği bir şiirinin son beytindeyse yine bir ayetin manasını iktibas ettiği etmiştir:

عَسَىٰ إِلَهِي بِفُكِّ أَسْرِي فَهُوَ فَعُولٌ لِمَا يَوْدُ

Umulur ki, Allah'ım beni tutsaklıktan kurtarır; çünkü o, dilediğini hemen yapar (el-Bârûdî, 1954, c.III, s. 181).

Beytinin ikinci şatırının manası, *...فَعَالَ لِمَا يُرِيدُ /O, ne dilerse hakkıyla yapandır*" (el-Burûc, 85/16) ayetinden alınmıştır.

el-Bârûdî'nin şiirlerinde Kur'ân âyetlerinden yaptığı lafzî ve anlamsal iktibasların yanı sıra ayetlere telmihte bulunduğu da görülmektedir. Bunlardan bazı örneklerse şöyledir:

إِنْ لَمْ يَكُنْ لَلْفَتَىٰ عَقْلٌ يَعِيشُ بِهِ فَإِنَّمَا هُوَ مَعْدُودٌ مِنَ الْهَمَلِ

Eğer kişinin yaşamak için kullanacağı bir aklı yoksa, artık o, başıboş bir hayvan sayılır (el-Bârûdî, 1954, c.III, s. 24).

Beytinin ikinci şatırında, *...أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلَّ هُمْ أَصْلًا /Onlar, dört ayaklı hayvanlar gibidir, hatta daha da sapıktırlar!*" (el-A'raf, 7/179) ayetine işaret edilmiştir.

وَلَوْ عَرَفُوا مَا أَنْكَرُوهُ لِأَيَقُنُوا بِأَنَّ نَعِيمَ الدَّهْرِ خُدَعَةٌ حَالِمٌ

İnkâr ettikleri şeyin gerçek olduğunu bilselerdi elbette ki dünya nimetlerinin düş gören birinin aldanması olduğunu yakînen bilirlerdi (el-Bârûdî, 1954, c.III, s. 461).

Beytinin ikinci şatırında, *...وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْعُرُورِ /Dünya hayatı bir aldanış faydasından başka bir şey değildir*" (el-Hadîd, 57/20) ayetine telmîh vardır.

el-Bârûdî'nin, Allah'ın (cc.) kudretini, sabah vaktini, günün doğumunu ve bazı doğa manzaralarını tasvir ettiği bir şiirinden alınan aşağıdaki beyitteyse ayrı ayrı ayetlere işaret ettiği görülmektedir:

مَا خَلَقَ اللَّهُ الْوَرَىٰ بَاطِلًا لِيَرْتَعُوا بَيْنَ الْبَوَادِي سُدًى

Allah, insanları kırlarda başıboş bir şekilde yayılsınlar diye yaratmadı (el-Bârûdî, 1954, c.I, s. 194).

İlgili beytin birinci şatırında, *...وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ /Ben cinleri ve insanları sadece bana kulluk etsinler diye yarattım*" (ez-Zâriyât, 51/56) ayetine, ikinci şatırındaysa, *...أَتَحْسَبُ الْإِنْسَانَ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى /İnsanoğlu kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?*" ayetine telmih vardır.

Yine hikmet ve züht konularını işlediği bir şiirinde de şair ayet-i kerimeye telmih yapmıştır:

عَلَى هَذَا يَسِيرُ النَّاسُ طَرًّا وَبَقِيَ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ نَفْسٍ

Bu şekilde bütün insanlar gelip gider ve bütün canlıların yaratıcısı olan Allah bâkî kalır (el-Bârûdî, 1954, c.II, s. 143).

Beytinin ikinci şatırında anlam olarak, الجلال والإكرام، كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ. /Yeryüzünde bulunan her canlı yok olucudur. Azamet ve ikrâm sahibi olan Rabb'inin zâtı bâkî kalacaktır." (er-Rahmân, 55/26) ayetine işaret edilmiştir.

Ahmed Şevkî'nin Şiirlerinde Kur'ân-ı Kerîm'den İktibaslar

Ahmed Şevkî'nin şiirlerinde de tıpkı selefi Mahmûd Sâmî el-Bârûdî'nin şiirlerinde olduğu gibi ayet-i kerimelerin hem lafız hem de manalarından iktibaslar mevcuttur. Konuyla ilgili Ahmed Şevkî'nin şiirlerinden seçilmiş bazı örnekler şöyledir:

Ahmed Şevkî, İstanbul seyahatinde Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan satın aldığı iki savaş gemisini yardım bekler gözlerle izleyen halkı görünce aşağıdaki dizeleri dile getirmiştir:

هَزُّ اللَّوَاءِ بِعِزِّكَ الْإِسْلَامُ وَعَنْتَ لِقَائِمٍ سَائِفِكَ الْأَيَّامُ
بِاللَّهِ قَدْ دَانَ الْجَمِيعُ وَشَأْنُهُمْ بِاللَّهِ تُمْ بِعَرْشِكَ اسْتِعْصَامُ

Sallandı İslâm'ın sancağı senin şanıyla, günler boyun eğdi kılıcının kabzasına,

Andolsun Allah'a boyun eğdi hepsi, onların şanı İslam'la sonra da senin tahtına yapışmalarıyla (Şevkî, 2012, ss. 309-310).

İkinci beytin ikinci şatırında yer alan ifadede /واغْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا / *Topluca Allah'ın ipine sınıksız sarılınız, ayrılığa düşmeyiniz'* (Âl-İmrân, 3/103) ayet-i kerimesine telmih vardır.

Ahmed Şevkî'nin, Osmanlı Hilâfeti'nin, Allah'ın rızası, adalet ve insan onuru için en uygun yönetim şekli olduğunu vurguladığı beyitleriye şöyledir:

إِنِّي أَرَى الشُّورَى الَّتِي اغْتَصَمُوا بِهَا هِيَ حَبْلُ رَبِّكَ أَوْ زِمَامُ نَبِيِّكَ

Ben onların başvurduğunun şurâ olduğunu görüyorum, o, Rabbinin ipi ve nebinin dizginidir (Şevkî, 2012, s. 225).

Sultan Abdülhamid Han'a Mekke şerifi ve avenesinin yaptıklarını şikâyet ettiği aşağıdaki beyitlerindeyse şair bir ayet-i kerimenin manasından iktibasta bulunmuştur:

صَحَّحَ الْحِجَازُ وَصَحَّحَ الْبَيْتُ وَالْحَرَمُ وَأَسْتَصْرِخَتْ رَبِّهَا فِي مَكَّةَ الْأُمَمُ
قَدْ مَسَّهَا فِي حِمَاكَ الضُّرُّ فَاقْضِ هَا خَلِيفَةَ اللَّهِ أَنْتَ السَّيِّدُ الْحَكَمُ

Hicâz haykırdı, Kâbe ve Harem de haykırdı, Mekke'de ahali rablerine feryat edip yalvardı,

Ahalinin başına dert geldi senin himâyendeyken; bitir dertlerini ey Allah'ın halifesi, efendi sensin hakem de sen (Şevkî, 2012, s. 253).

Şair, birinci beytin ikinci şatırında yer alan ifadeyle, /وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ / *İnsanın başına bir sıkıntı gelince, Rabbine yönelerek O'na yalvarır"* (ez-Zumer, 39/8) ayetinin manasından iktibas yapmıştır.

Ahmed Şevkî'nin iktibas sanatını icra ettiği diğer bir şiirden alınmış beyitlerse şöyledir:

سُنَّةُ اللَّهِ فِي الْمَمَالِكِ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ مَا لِنُعْمَى بَقَاءُ

Öncesinde ve sonrasında Allah'ın egemenlikler hakkında kanunu budur; hiçbir saadetin bekâsı yoktur (Şevkî, 2012, s. 22).

İlgili beyitte, *لَسْتَ بِمُؤْمِنٍ وَلَا نَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا*, *Allah'ın öteden beri süre gelen yasası budur. Allah'ın yasasında asla bir değişiklik bulamazsın*” (el-Fetih, 48/23) ayetinin manasından şair iktibas yapmıştır.

Ahmed Şevkî, şiirlerindeki iktibasları bazen dolaylı bir şekilde yapmıştır. Trablus'ta İtalyanlarla yapılan mücadeleler esnasında şehit düşen Osmanlı askerlerine yardım için, Mısır'daki Hilâl-i Ahmer cemiyeti tarafından düzenlenen bir gece hakkında şairin dile getirdiği aşağıdaki beyitleri bu duruma örnek teşkil etmektedir:

يَا قَوْمَ عُثْمَانَ وَالْدُنْيَا مُدَاوِلَةٌ تَعَاوَنُوا بِئَنفُسِكُمْ يَا قَوْمَ عُثْمَانَ

Ey Osman'ın kavmi dünya döner durur, yardımlaşın aranızda Ey Osman'ın kavmi (Şevkî, 2012, s. 233).

Beytin ilk şatırının son kısmında yer alan ifade, *وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ.../Biz o günleri insanlar arasında evirip çeviririz.*” (el-Fetih, 48/23) ayetinin manasından iktibas edilmiştir.

Ahmed Şevkî, Sultan Abdülhamid Han'ı tavsif ettiği bir diğer şiirindeyse şöyle demiştir:

وَإِنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ لَوَائِلٌ مِنَ الْعَوْتِ مُنْهَلٌّ عَلَى الْخُلُقِ صَائِبٌ

İnananların önderi elbette kullarının üzerine sicim gibi sağanak sağanak yağın bir medet yağmurudur (Şevkî, 2012, s. 61).

Beytin ilk ve ikinci şatırları, *أَوْ كَصَيْبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ*, *Yahut (onların durumu), gökten sağanak halinde boşanan, içinde yoğun karanlıklar, gürültü ve şimşek bulunan yağmur (a tutulmuş kimselerin durumu) gibidir*” (el-Bakara, 2/19) ayeti ve *فَإِنْ لَمْ يُمْطَرْ فَاصْبِرْ*, *yağmur almasa bile ona çiseleme yeter*” (el-Bakara, 2/265) ayetlerinin manalarından iktibastır.

Sonuç

Arap toplumunun hayat tarzında Kur'ân-ı Kerîm'in nüzulüyle birlikte belirgin değişim ve dönüşümler meydana gelmiştir. İslâmiyet, genel anlamda Hicaz Yarımadası'nı özel çerçevedeyse Arap toplumunu oluşturan bireylerin her birini inanç, fikir, kültür ve duygu dünyası özelinde etkilemiştir. İslamiyet'in tebliği, dönem insanların olumlu/olumsuz bütün dikkatleri vahye ve bu yeni dinin öğretilerine yoğunlaştırmıştır. İslamiyet'in getirdiği yeni değerler manzumesi hayatın tüm alanlarında olduğu gibi şiir ve nesir alanında da mâkes bulmuştur.

Dolayısıyla Sadrû'l-İslâm dönemi bidayetinden itibaren Arap şiirinin; içerik açısından hem lafız hem mana yönü cihetleriyle yeni bir muhtevaya kavuştuğunu söylemek mümkündür. İktibas bu yeni üslup bağlamında öne çıkan edebî sanatların dikkat çekenlerinden biridir. Hz. Peygamber (sav.) döneminde içerisinde ayet-i kerimelerden alıntı yapılmayan manzum yahut mensûr eserlerin betrâ (hayırsız) olarak nitelenmesi iktibas sanatına özellikle dinin temel kaynağından refere edilmesi koşuluyla Arap şiirinin tarihi seyri içerisinde önemli bir misyon yüklediğinin kanıtlarından biri olarak değerlendirilebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'in, az sözle çok mana ifade etmek manasında ki bir belağat terimi olan *إِعْجَاز* (îcâz) ve bir benzerinin getirilmesi mümkün olmayan anlamındaki *إِعْجَاز* (î'câz) sıfatlarıyla nitelenen ilâhî mesnetli bir metin oluşu onu iktibas sanatı bağlamında önemli bir noktaya konumlandırmıştır. Zira eski Araplar, şiirin tabiatüstü bir sezgiyle yazıldığını öne sürmelerinin yanı sıra şairlerin bu doğüstü sezgi-ilhamlarının kaynağı olarak gözle görülmeyen (cin vb.) varlıkları kabul etmişlerdir.

Vahyin, sezgi-ilham karşısındaki baskın konumu insanî merkezli, öznel ve doğruluğu göreceli sezgisel duyularını, nesnel ve olayların şahadetiyle hakikati tasdiklenmiş ilâhî sözler karşısında geri planda bırakmış ve bu durum vahyi, şair sözünün önüne geçirmiştir. Dolayısıyla hem edebî açıdan hem de taşıdıkları mesajlar bağlamında Kur'ân ayetleri, çeşitli konularda telif edilen edebî metinlerde eserin temel harcına karıştırılmış kıymetli taşlar misali seçkin yerlere konulmayı hak eden payeler edinmişlerdir.

Modern dönem Arap şiiri akımlarından ihya ekolü mensubu Mahmûd Sâmî Paşa el-Bârûdî ve Emîri'sh-Shuârâ lakaplı Ahmed Şevkî'de yukarıda bir bağlam içerisinde tarihî arka planı sunulan iktibas sanatına şiirlerinde sıkça yer veren iki modern dönem Arap şairidir. Eski Arap şiirini, yeni temalar bağlamında klasik döneme nispetle daha kolay vezinler ile canlandırmayı amaçlayan ihyâ ekolünün mensubu bu iki şair, aşk, tasvîr, övgü, yergi vb. temalarla kaleme aldıkları şiirlerinde özellikle ayet-

i kerîmelerden lafzî iktibaslar yahut mana cihetiyle alıntılar veya ayetlere telmihler yapmışlardır.

Eski Arap şiirinin yeni ustası sıfatıyla tanınan ve kendisinden sonra gelen Hafız İbrahim ve Ahmed Şevkî gibi şairlere de öncülük eden Mahmut Sami el-Bârûdî'nin şiirlerindeki sade dili ve kasidelerindeki klasik şiire bağlı üslûbu dikkat çekmektedir. Kendine has tarzı ile Arap şiir tarihinde müstesna bir yere sahip olan el-Bârûdî'nin muhtelif konularda kaleme aldığı şiirlerinde yaptığı ayet iktibaslarının, üslubuna hâkim olan yumuşaklık ve sükûnete derinlik kazandırdığını söylemek mümkündür.

Ahmed Şevkî'nin çocuk yaşlarda Kur'ân'ı ezberlemesi ve Hidiv İsmail Paşa'nın himâyesinde aldığı güçlü eğitim onun fitrî şairlik yeteneğini pekiştirmiştir. Ardından Fransa'da tamamladığı hukuk ve edebiyat eğitimleriyle sahasında derinleşen Ahmed Şevkî, batı edebiyatını tanımasıyla geniş ve enternasyonal bir perspektif ile daha etkili edebî ürünler ortaya koymayı başarmıştır. Özellikle siyasî sürgünü sonrasında tarihî, dinî ve siyasî konuları milli bir şuur zemininde işleme temayülü eserlerinde göze çarpan şair, tıpkı selefi el-Bârûdî gibi şiirlerinde ayetlerden iktibas yapma geleneğini sürdürmüştür.

Netice itibariyle Mahmûd Sâmî el-Bârûdî ve Emîri'sh-Şuârâ Ahmed Şevkî için, Kur'ân-ı Kerîm'deki "Şairlere gelince, onlara da yoldan sapanlar uyar. Onların her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini görmez misin?" (eş-Şuarâ, 26/224-226) ayetlerinin işaret ettiği yolunu şaşırması şair zümresinden olmadıklarını ilan için vahyin kılavuzluğunda bir üslup benimsediklerini ifade sadedinde; ayetlerden lafzen ve manen iktibaslar ve onlara telmihler yaparak ilahî nurun aydınlattığı bir zeminde edebî yürüyüşlerini gerçekleştirdiklerini kaleme aldıkları şiirleri vasıtasıyla ilan ettiklerini söylemek mümkündür.

Yazar Katkıları: Fikir- M. E. U./ N.H.Y.; Tasarım- M.E.U.; Denetleme- N.H.Y.; Kaynaklar- M.E.U.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi- M.E.U./ N.H.Y.; Analiz ve/veya Yorum- M.E.U.; Literatür Taraması- M.E.U.; Yazıyı Yazan- M.E.U.; Eleştirel İnceleme- N.H.Y

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: Concept M.E.U./ N.H.Y.; Design- M.E.U.; Supervision- N.H.Y.; Resources- M.E.U.; Data Collection and/or Processing- M.E.U./ N.H.Y.; Analysis and/or Interpretation- M.E.U.; Literature Search- M.E.U.; Writing Manuscript- M.E.U.; Critical Review- N.H.Y

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

el-Bârûdî, M. S. (1954). *Dîvân*, (nşr. Ali Cârîm- Muhammed Şefîk Marûf). byy.

Bulut, A. (2022). *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, İfav Yayınları.

Durmuş, İ. & Çuhadar, M. "İbnü'r-Rûmî" md. TDV İslam Ansiklopedisi. c.21. 2000.

_____, (2000). İktibas, *DİA*, XXII/52-54.

Farhat, K. (2019) *Arap Dili Edebiyatında Kur'ân'dan İktibas* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.

İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Feth Ziyâuddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. (1984). *el-Meselu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve'sh-Şâir*, (thk. Ahmed el-Hûfî- Bedevî Tabâne, Dâru'r-Rufâî).

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfî. (t.y.) *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sâdir.

Ahmed el-İskenderî-Mustafa 'Inânî, el-Vasît fi'l-edebî'l-'arabî ve târîhîh, Kahire, 1335/1916, s. 290.

Ebû'l-Meâlî Celâluddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer el-Kazvînî, el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâga, thk. İbrâhîm Şemsuddîn, (Beyrût: Dâru İhyâ'î'l-'Ulûm, 1998), 381.

_____, (t.y.) *Telhîs ve Tercümesi Kur'ân'ın Eşsiz Belâgatı*, (yayına haz. Nevzat H. Yanık, vd.) Huzur Yayın Dağıtım Pazarlama.

Üstün, M. (2022). Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in Dîvânında Kur'ân İktibâsı. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(18), 518-532.

Ürün, Ahmet Kazım. (2002). *1868-1932 Mısır'da Türk Bir Şair Ahmet Şevki*, Kaknüs Yayınları.

Ebû Hâmîd Bahâuddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî, *Arûsu'l-efrâh fî şerhi telhîsi'l-miftâh*, thk: Halil İbrahim Halil, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2/368.

Şevkî, Ahmed. (2012). *eş-Şevkiyyât*, Mektebetu'l-Hindâvî.

- Yanık, Nevzat H. (1991). *Mahmûd Sâmî Paşa el-Bârûdî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı.
- _____. (2014). *Edebi Bilgiler*. Fenomen Yayınları.